

Оксана КІСЬ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У ДЗЕРКАЛІ ЖІНОЧИХ ДОЛЬ

Незвичайні долі звичайних жінок. Усна історія ХХ століття / гол. упорядник Іроїда Винницька. — Львів : Видавництво Львівської Політехніки, 2013. — 836 с. — (Бібліотека «України Модерної», серія «Щоденники, спогади, інтерв'ю», число 1)

Влітку 2013 р. побачило світ дуже особливе видання — збірка історій життя понад двох десятків українських жінок, що були записані у форматі усної історії. Книга «Незвичайні долі звичайних жінок» — одна з дуже небагатьох публікацій часів незалежності, що представляють усні автобіографічні спогади українок [1; 2; 5; 9]. Кількість таких видань недвозначно свідчить про ставлення до жіночого історичного досвіду і в українській історичній науці, і в українському суспільстві загалом: за винятком видатних біографій українок, його найчастіше просто не помічають, ним майже не цікавляться, його вважають буденно-тривіальним і таким, що мало може прислужитися історичним студіям. Поміж тим, саме жіночі спогади дають змогу історикові розкрити безліч невідомих сторінок недавнього минулого, і саме тих його аспектів, про які не знайдемо відомостей в жодних офіційних документах, які годі досягнути інакше, як через призму саме жіночого життя. Як слушно зауважила на презентації видання у Львові професорка Гелінада Грінченко, президентка Української Асоціації Усної Історії, цитуючи класика цієї ділянки Пола Томпсона, «усна історія серед багатьох своїх особливостей має таку, що примушує історика опуститися на землю з височини історичних теорій і узагальнень до тих пересічних людських життів, які лежать в основі кожного узагальнення і кожної теорії»¹.

Збірка є результатом масштабного усноїсторичного проекту під керівництвом Іроїди Винницької, започаткованого Українсько-Канадським Дослідчо-Документаційним Центром (Торонто) у співпраці з Інститутом історичних досліджень ЛНУ ім. Франка (Львів). Упорядники видання мали на меті «передати читачеві атмосферу подій першої половини ХХ століття очима жінок, їхніми голосами проілюструвати тогочасні події чи явища (...) показати, як ті чи ті події впливали на долю українських жінок» (С. ХХІХ). Первісно розпочавши з 250 інтерв'ю, записаними з українками у різних країнах світу, в результаті кількостапної селекції, робоча група проекту обрала для публікації у збірці 21 розповідь жінок, народжених на українських теренах поміж 1893 і 1934 роками

¹ Презентація видання відбулася 14 вересня 2013 в рамках 20 Форму видавців у Львові. Електронний ресурс, режим доступу: <http://territoryterror.org.ua/uk/museum/news/details/?newsid=361>.

(13 — з громадянками Канади, 7 — з громадянками України і 1 з австралійкою).²

Великою перевагою цього видання, у порівнянні з іншими вже згаданими, є його науковий формат. У Вступі чітко пояснено принципи, на яких вибудувана ця збірка і в сенсі її структури, і щодо формату подачі матеріалів. Автори та упорядники подбали про те, щоб кожне інтерв'ю містило повну інформацію про обставини його запису, а також коротку біографічну довідку про оповідачку. Це дає змогу дослідникам використовувати ці спогади як повноцінне наукове джерело. До того ж, опубліковано дослівні транскрипти інтерв'ю з мінімальним редакторським втручанням, що вкрай важливо при аналізі їх змісту. Слід віддати належне упорядникам за допоміжні матеріали у формі інформаційних таблиць, у яких подано короткий зміст 67 інтерв'ю, біографічні дані та соціально-демографічні характеристики оповідачок, що справді суттєво полегшує аналітичне опрацювання та інтерпретацію самих наративів.

З огляду на перспективи аналізу цих спогадів важливим видається той факт, що у тексті включено і запитання, які були поставлені жінкам під час інтерв'ю. Власне, наявність цих запитань дає змогу розкрити логіку розповіді і наочно побачити, яку винятково важливу роль відіграє дослідник у процесі творення усного спогаду. Справді, влучно поставлене запитання допомагає оповідачці глибше зануритися у пласти своєї пам'яті, від чого її спогади стають розгорнутими, відвертими і містять більше подробиць; натомість, недоречно запитання може перервати потік спогадів і зруйнувати наратив. З огляду на це цей збірник має особливу дидактичну цінність для тих, хто вивчає методичку усної історії — його можна і треба використовувати в освітньому процесі, відпрацьовуючи техніки інтерв'ювання.

Унікальність та цінність саме цієї публікації полягає в тому, що опубліковані ту спогади добре розкривають власне гендерну специфіку жіночого історичного досвіду, пам'яті та власне нарації. На прикладі цих жіночих історій легко простежити, наскільки невдалими можуть бути спроби дослідника вибудувати жіночу розповідь у хронологічній послідовності, ви-

користовуючи як віхи (опорні точки) події політичної історії (встановлення радянської влади, війна тощо). Це й не дивно, адже з досліджень гендерних особливостей жіночих автобіографічних наративів відомо, що вони тяжіють до асоціативної структури, де вузловими точками найчастіше є події особистої чи сімейної історії. На жаль, серед поставлених запитань знаходимо вкрай мало таких, які б стосувалися безпосередньо життєвого шляху оповідачок. Натомість дослідники підштовхують жінок до інших — суспільно і політично значущих тем, прагнуть отримати якнайбільше інформації про різні інституції (українські організації, освітні установи, УПА тощо). Через це часом створюється враження, що життя самої оповідачки буквально «зникає» з її розповіді, вона наче перетворюється на знеосібленого свідка подій чи такий собі носій інформації про те, що цікавить дослідника. Особливо показовою в цьому сенсі є розповідь Василіни Соломон, яку інтерв'юєр раз-по-раз просить розповісти про діяльність УПА в її селі (хоча жінка одразу повідомила, що на той час мала двох маленьких дітей і безпосередньої участі у підпіллі не брала). Природно, що її розповідь на цю тему доволі скупа. Однак жінка довго і дуже детально розповідає про долю своєї в'язничної подруги Галі, постать та історія якої вочевидь була більш значимою для цієї жінки.

Порівняно незначна частка особистого, приватного, інтимного у представлених в збірнику жіночих історіях є наслідком не зовсім вдалої дослідницької стратегії, через що дослідникам не вдалося зосередитися на особі та біографії кожної жінки до тієї міри, щоб спонукати оповідачку до детальної розповіді саме про значущий для неї особисто власний життєвий досвід. Це помітили і самі автори проекту, зазначивши у Вступі: «Перше, що впало в око: жінки у своїх свідченнях менше наголошують на політичних перипетіях, а більше зосереджуються на соціальних аспектах життя, особистих та родинних пережиттях (...) розповідають дуже цікаво й емоційно» (С. ХХІХ). Це й не дивно, адже дослідження в області гендерних особливостей історичної пам'яті в різних культурних контекстах незмінно підтверджують той факт, що існують відмінності у тому, який тип інформації чоловіки та жінки пам'ятають краще. Виявилось, що люди звертають більше уваги на ті факти і аспекти, які відповідають їхнім інтересам, і відповідно зберігають краще і більше інформації саме про близькі їм речі [12, с. 82].

² З одним з опублікованих у збірці інтерв'ю можна ознайомитися на веб-сторінці часопису «Україна Модерна». Електронний ресурс, режим доступу: <http://www.uamoderna.com/md/200-200>.

Дослідники помітили, що жінки точніше фіксують у пам'яті деталі і події повсякденного життя і побуту (облаштування житла, одяг, зачіски, час доби, погода, випадкові перешкоди та обставини події) [11; 7, с. 38—40]. Така специфіка жіночої пам'яті зумовлена тим, що у патріархальних суспільствах жінки більше за чоловіків були залучені у сімейно-побутові справи, більше націлені на турботу про ближніх, що фактично визначало (принаймні ще в середині ХХ ст.) основну сферу інтересів жінок. Таким чином, від жіночих спогадів варто очікувати більшої інформативності з тем, які ближчі жінкам з огляду на їхні основні заняття і значущі для них аспекти життя (не виключаючи можливості, що для одних це може бути сім'я і побут, а для інших — професійна кар'єра чи політична діяльність). Це варто було б враховувати дослідникам, визначаючи, які запитання ставити конкретним жінкам під час інтерв'ю.

Іншим проблематичним моментом є певна диспропорція інтересу, що виказує дослідник до різних аспектів досвіду жінок. Йдеться не лише про явне домінування у цьому проекті громадсько-політичних тем над приватними, але й про поширене серед українських істориків стереотипне сприймання жінок крізь призму образу жертви історичних обставин [6]. Наприклад, з розповіді Софії Степанюк стає зрозуміло, що кілька років ця жінка була активною членкою ООН і брала участь у ризикованих завданнях. Проте, як видно з опублікованого транскрипту, інтерв'юер жодним чином не заохочує її до розвитку цієї теми, а фактично одразу пропонує перейти до спогадів про ув'язнення, про що розпитує довго і докладно, хоча в ув'язненні жінка провела лише кілька тижнів. Таким чином, у розповіді домінують спогади про страждання цієї жінки як політв'язня, тоді як її дієва роль у підпіллі та внесок у національно-визвольний рух фактично замовчани, що створює однобічне і загалом хибне враження про жіночий історичний досвід у тих обставинах.

Представлені у збірці жіночі спогади можуть стати чудовим матеріалом для дослідників, що працюють в галузі гендерної лінгвістики. Зважаючи на загалом мізерну кількість досліджень гендерних аспектів мовлення в Україні, науковцям варто проаналізувати ці жіночі наративи, апробуючи на них висновки досліджень, виконаних на матеріалах інших мов. Наприклад, дослідники, що вивчали гендерні особливості мовлення у різних культурних контек-

стах, сходяться на тому, що є принаймні кілька прикмет, характерних саме для жіночої нарації. Однією з них є більше, порівняно з чоловіками, емоційне наповнення жіночих текстів [8, с. 178]. Вважається, що жінки використовують більше емоційно забарвленої лексики та загалом ширший спектр мовних засобів для вираження своїх думок. Наприклад, було доведено, що жіноча мова містить більше емоційних оцінок, порівнянь, гіпербол, вона також багатша на синоніми [4; 3, с. 61—66]. Загалом жінки схильні включати у свої автобіографічні розповіді більше емоційно-насичених елементів, описуючи психологічний стан та реакції учасників подій [10, с. 28], вербально передаючи загальну атмосферу того, що відбувалося. Чудовою ілюстрацією психологічної напруги та емоційної насиченості як характерної ознаки жіночого автобіографічного наративу може бути фрагмент інтерв'ю з Галиною Небесною, 1922 р. н., родом з Поділля, яке опубліковане у збірці. На прохання дослідника жінка описує відправку української молоді на примусові роботи до Німеччини:

«Таке було страшне видовище, що я вам навіть не можу розказати. То був один плач. Один був крик, один зойк, одне благання, одне проклинання, і, ну, не можу навіть вам розказати. Страшно. Як ми всі страшно плакали, як нас сажали на машини, як ті матері і мліли, і плакали, і благали. А як рушили... ті дві машини в сторону Сатанівки, з Сатанівки в Городок, то так бігли і матері, і сестри, і брати; бігло так всьо до самого села Гречана і то було два з половиною кілометри. Але шофери їхали, знаєте, не таким швидким темпом, а повільно їхали. І там ми так сильно кричали на машинах, так ми вже благали, так молилися всі. Боже! Не можу вам розказати...» (С. 295).

Великою перевагою цього видання, порівняно з іншими публікаціями матеріалів усної історії в Україні, є те, що до книги долучено диск з аудіозаписами опублікованих у збірці інтерв'ю. Таким чином, дослідники отримують унікальну можливість почути живі голоси оповідачок, що, безумовно, дасть змогу краще збагнути смисли, вкладені у їхні слова. Відомо, що розповідь, представлена у формі друкованого тексту, недостатньо передає ставлення оповідача до предмета розповіді, їхні оцінки згаданих подій чи осіб, тобто усе те, що в усному мовленні за-

безпечується інтонацією, гучністю, ритмом мовлення, паузами тощо. Мати у своєму розпорядженні аудіозапис жіночої розповіді і вкрай важливо через ще одну відмінність: жіночому емоційному мовленню властива фонетична експліцитність, тоді як для чоловіків характерна лексична, тобто жінки передають свої емоції головню через інтонації [4].

Окрім суто наукової вартості, ця збірка має важливу суспільну місію: вона сприятиме відновленню міжпоколінної тягlosti у країні, де десятиліттями панувала мовчанка про долі предків. Страх переслівань змушував багатьох ретельно приховувати власне минуле навіть від дітей та онуків. Для кількох поколінь українців такі публікації є способом відновити зв'язок з предками, відновити власну історичну ідентичність. Для нинішніх українських жінок пізнання долі своїх попередниць є відкриттям власне жіночої генеалогії: досвід праматерів є цінним ресурсом і джерелом сили для самореалізації і самоствердження наших сучасниць у суспільстві. З цих жіночих історій ми довідуємося про повсякденну жіночу дієздатність, про те, як жінки віднаходили сили і засоби, щоб вижити, вистояти, здолати, щоб протидіяли тисковим складним обставинам і перемагати їх.

Загалом, характерна «заземленість» жіночих спогадів та більша конкретизація різних аспектів повсякденного рівня проживання історії дає змогу довідатися про власне отой суто людський вимір минулого, якого так бракує іншим типам історичних документів. Книга стане цінним джерелом для істориків, що вивчають епоху тоталітаризму в Україні та корисним посібником для викладання усної і жіночої історії. Спогади звичайних українських жінок про надзвичайні історичні обставини, які їм довелося досвідчити і пережити, варто читати усім, хто прагне пізнати минуле, збагнути сучасне та віднайти майбутнє українців.

У передмові до збірки, аналізуючи значення жіночих спогадів для вивчення новітньої української історії, професор Ярослав Грицак зазначив: «Жіночі спогади показують, як швидко і радикально змінився світ за два-три (міжвоєнні) десятиліття (...) Однією з найбільших змін, що сталася протягом цих років — це віднайдення Батьківщини» (С. XIII). Залишається лише побажати, аби тепер Україна відкрила собі і світові жіночий погляд на національну історію.

1. Віра, Надія, Любов: Спогади жінок / під ред. Марії Паньків. — Т. 1. — Варшава : Український Архів, 2001. — 426 с.
2. Віра, Надія, Любов: Спогади жінок / під ред. Марії Паньків. — Т. 2. — Варшава : Український Архів, 2005. — 360 с.;
3. *Грошев И.* Вербально-гендерные модели мужской и женской речи / Игорь Грошев // Гендерные отношения в России: история, современное состояние, перспективы : мат. международной науч. конф. — Иваново : Ивановский Центр Гендерных Исследований, 1999. — С. 61—66
4. *Земская Е.А.* Особенности мужской и женской речи / Е.А. Земская, М.А. Китайгородская, Н.Н. Розанова // Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект / отв. ред. Е.А. Земская, Д.Н. Шмелев. — М. : Наука, 1993. — С. 90—136.
5. Історія однієї фотографії: спроба самореалізації / під ред. Галини Дацюк. — К. : ЖЦ Спадщина, 2007. — 224 с.
6. *Кісь О.* Проблема профанації жіночої історії в Україні. Рецензія на книгу: Богдан Савка. «А смерть їх безсмертям зустріла»: Нариси, спогади, документи про участь жіноцтва (...) в національно-визвольній боротьбі ОУН-УПА 40-х — поч. 50-х р. ХХ ст. — Тернопіль : Джура, 2003. — 332 с. / Оксана Кісь // Народознавчі зошити. — 2000. — № 5—6. — С. 711—714.
7. *Николаева Е.* Мужчина и женщина глазами психолога / Елена Николаева // Потолок пола. Сб. науч. и публицист. статей. — Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т, 1998. — С. 11—44.
8. *Пушкарева Н.Л.* О методах анализа «мужских» и «женских» текстов / Наталья Львовна Пушкарева // Теория и методология гендерных исследований / сост. Н.Ю. Фетисова. — М. : Ин-т всеобщ. истории РАН, 2006. — С. 145—180.
9. Усна жіноча історія: повернення / під ред. Галини Дацюк. — К. : ЖЦ Спадщина, 2003. — 372 с.
10. *Bauer P.J.* Representation of the inner self in autobiography: Women's and men's use of internal states language in personal narratives / Patricia J. Bauer, Leif Stennes, Jennifer C. Haight // Memory. — 2003. — Vol. 11 (1). — P. 27—42.
11. *Bertaux-Wiame I.* The Life History Approach to the Study of Internal Migration: How Women and Men Come to Paris between wars / Isabelle Bertaux-Wiame // Our Common History / ed. by Paul Thompson and Natasha Burchardt. — London : Humanities Press, 1982. — P. 186—200.
12. *Loftus E.F.* Who Remembers What? Gender Differences in Memory / Elizabeth F. Loftus, Mahzarin R. Banaji, Jonathan W. Schooler, Rachael A. Foster // Michigan Quarterly Review. — Vol. 26 (1). — 1987. — P. 64—85.